

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ**

Збірка наукових праць та спогадів. Число 3

*Інститут історії України НАН України. —
К., 1999. — 288 с.*

Однією з особливостей сучасної історіографії є повернення до майже призабутої в радянські часи шляхетної традиції — видання збірників праць і спогадів на пошану тих, хто збагатив історичну науку вагомими здобутками.

До таких видань належить рецензована збірка, присвячена пам'яті професора А. В. Санцевича. Працю видано під загальною редакцією професора М. Ф. Дмитрієнко. Упорядники збірки (М. Ф. Дмитрієнко, М. П. Маркітан, Ю. К. Савчук) у зверненні до читачів справедливо зазначають, що коло творчих інтересів А. В. Санцевича “охоплювало не тільки питання історіографії та джерелознавства, над якими вчений працював упродовж всього життя, а й складні проблеми методології науки, історії наукових установ в Україні, становлення наукових шкіл та їх засновників” (с. 3). Цей перелік, до якого слід насамперед додати ґрунтовні праці вченого з методики історичних досліджень, архівознавства та біографістики, продовжують колеги й численні учні вченого, автори вміщених у збірці статей.

Структурно рецензована збірка складається з двох підрозділів (“Статті” і “Спогади”). Проте цей поділ, якщо його розглядати у контексті посвяти пам'яті А. В. Санцевича, є досить умовним. У першій частині переважають матеріали, що характеризують широкий спектр інтелектуальних інтересів вченого, його конкретний доробок в історичну науку, а в другій частині йдеться переважно про особистість цієї людини, її духовний світ, риси характеру, взаємини з рідними, друзями, колегами, учнями.

Книгу розпочато “Словом доброї пам'яті про людину і вченого”, яке належить перу вже покійного В. Г. Сарбея. Це — своєрідний синтез мемуарів з науково-історіографічною працею, одна з останніх публікацій видатного вітчизняного історика, довголітнього друга і творчого однодумця А. В. Санцевича. В. Г. Сарбей розповідає про своє понад тридцятирічне спілкування з А. В. Санцевичем, засвідчує його велику ерудованість, непересячний талант професійного історика і популяризатора історичних знань, широкий діапазон світоглядного бачення минулого та сучасного. На основі конкретних прикладів і фактів автор показав такі риси особистості А. В. Санцевича, як вихованість, урівноваженість, розсудливість, неквапливість у думках і вчинках, обов'язковість, пунктуальність тощо. “Повсякденні контакти з ним, — цілком точно відзначає автор, — заряджали кожного позитивними емоціями, навчали взірцям високої інтелігентності, якої так не вистачає у сьогоденному повсякденному житті” (с. 6). Водночас В. Г. Сарбей зробив огляд основних віх науково-творчої біографії А. В. Санцевича, не оминаючи й найважливіших її моментів, об'єктивно проаналізував загальний науковий доробок вченого, що складається з півтисячі бібліографічних позицій.

Історіографічні дослідження стали предметом аналізу у вміщеній у збірці наступній статті, яку написав М. П. Ковальський: “Анатолій Васильович Санцевич як дослідник історії історичної науки та її методів”. Автор насамперед підкреслює високі моральні й інтелектуальні якості А. В. Санцевича як людини і вченого: виключну порядність, вдумливість, доброзичливість, працьовитість, професійну ерудицію, аргументованість

та виваженість суджень і висновків, чуйність у ставленні до наукової моделі. Він зазначив, що у багатогранній спадщині вченого можна виділити цілу низку, цикл напрямів, які постійно визначали коло наукових інтересів А. В. Санцевича, тому доскіпливий аналіз його творчості — завдання для окремих студій на майбутнє.

М. П. Ковальський зупинився тільки на певних напрямках, які, на його погляд, мають магістральний характер. Справедливо називаючи А. В. Санцевича одним із зачинателів нового напрямку в українській історіографії — методики історичних досліджень, він аналізує його праці з цієї тематики. Особливої уваги, на його думку, заслуговують монографії про видатних українських істориків ХХ ст. — М. Є. Слабченка (1993 р.) і М. І. Яворського (1995 р.), в яких всебічно й об'єктивно відтворено справжнє місце кожного з цих репресованих, розкривається весь трагізм їхнього життя і долі.

Логічним продовженням цієї теми є стаття М. М. Кравця “Думки А. В. Санцевича про видатного українського історика М. Є. Слабченка”. Автор слушно зазначає, що праці в царині української історіографії є чи не найбільшою частиною спадщини чудового дослідника, великого працелюба і талановитого історика. Він підкреслює, що майже все своє життя А. В. Санцевич працював в умовах тоталітаризму, що було не легко. Тільки за умов незалежності перед А. В. Санцевичем розкрилися широкі перспективи нового підходу до досліджуваних питань. Зупиняючись на матеріалах, виявлених автором у архівах, М. М. Кравець робить цілком обґрунтований висновок: “Монографія А. В. Санцевича — не тільки цінний внесок у вивчення життя і діяльності репресованого видатного українського історика, але й розкриття власних поглядів на історію України. Він встиг опублікувати те, про що думав усе життя” (с. 35).

Глибиною осмислення загальних проблем історичної науки, її методології і методики, організації й місця в дисциплінарній структурі наук, перспектив подальшого розвитку, розширення джерельної бази, вдосконалення дослідницького інструментарію відзначаються статті О. П. Реєнта “Криза сучасної історичної науки: джерелознавчий аспект проблеми” і Т. М. Попової “Про інституалізацію історіографії”.

Кілька інших статей з першої частини збірки можна з повним правом оцінити, як вагомий внесок у розробку різноманітних проблем окремих спеціальних історичних дисциплін, до яких тією чи іншою мірою був причетний А. В. Санцевич — або особисто як дослідник, або як керівник створеної ним школи молодшої генерації істориків.

Зокрема, стаття М. Ф. Дмитрієнко “Біфони ОУН—УПА — гроші підпілля” є ґрунтовним висвітленням ще майже зовсім не вивченої сторінки в історії грошового обігу на території України, здебільшого її західних областей. Місцеві випуски грошових знаків ОУН—УПА (біфонів) в роки Другої світової війни та у підпіллі (до 1955 р.) — нараз дають уяву про складні умови, за яких здійснювалося фінансування збройної боротьби. Автор скрупульозно аналізує основні джерела, досліджує етимологію та походження терміну “біфони”, історію грошових знаків, пропонує їх періодизацію, зокрема за хронологією випусків.

Продовжуючи свої пошуки джерел з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., Ю. А. Мицик у статті “3 листів “козацького відділу” АКВ АГАД у Варшаві” проаналізував один з найцінніших відділів фонду “Архів коронний у Варшаві” (АКВ) в Архіві Головному Актів Давніх. До статті додається підготовлена автором перша публікація дев'яти листів з цього відділу (написаних 1661—1662 рр.) з коментарями.

Стаття Ю. А. Пінчука й О. Ковалевської “Огляд історичної літератури XVIII—XIX ст. в аспекті висвітлення постаті гетьмана І. С. Мазепи” розкриває концептуальні “повороти” у висвітленні теми про життя і діяльність І. С. Мазепи в історіографії XVIII—XIX ст.

Інші важливі історіографічні теми порушуються у змістовних статтях Л. В. Таран “Школа “Анналів”: погляд з кінця XX сторіччя” і В. С. Ковала “Торувати шлях далі”.

Знаки міської геральдики радянського часу, досліджені в контексті історично складених знакових систем півдня України, стали предметом розгляду в статті Я. О. Іщенко “Порівняльний аналіз знакових систем історичних міських гербів та гербів радянської доби”. Автор дійшла висновку, що сьогодні вивчення геральдичних традицій стало актуальним у зв’язку з початком нового етапу у вітчизняній геральдиці.

Нові розробки проблем історичного краєзнавства, топоніміки, сфрагістики, фалеристики, генеалогії пропонуються науковій громадськості у статтях Я. В. Верменич “Методичний інструментарій історичного краєзнавства в Україні (XIX — початок XX ст.)”, І. Дзири “Літопис Самовидця” як джерело історичної топоніміки”, О. Пархоменко “Урядові печатки періоду Гетьманщини”, М. Омельченка “Нагрудні знаки Республіки Крим (1991—1995 рр.)”, Р. Скорульської “Лисенки давні і сьогочасні”, О. Ворониної “Гілка старого дерева”.

Проблеми використання кінофотовідеодокументів і статистичних джерел у наукових дослідженнях і при популяризації історичних знань розглядаються у статтях Л. П. Маркітан “Роль кінофотодокументів у поширенні історичних знань” і В. О. Нерода “Статистичні джерела в Україні 1918—1941 рр.”.

Г. В. Стрельський у статті “Мемуарні джерела у творчій спадщині А. В. Санцевича” висвітлює внесок ученого як одного з фундаторів і першопрохідців джерелознавства новітньої історії України (с. 130) у дослідження мемуарів учасників подій 1917—1941 і 1945—1971 рр. у республіці. Автор, зокрема, підкреслив, що мемуари дають змогу “уявити образ багатьох осіб, глибше зрозуміти їхні думки, почуття, настрої, мрії, моральні орієнтири, спонукальні мотиви їхньої поведінки” (с. 131). Ці позитивні особливості мемуарів як джерел біографічних досліджень сповна підтверджують як окремі сюжети власне мемуарного характеру про А. В. Санцевича у цій статті Т. В. Стрельського, так і численні спогади, що становлять зміст другої частини рецензованої збірки.

Це — щирі і хвилюючі розповіді колег, друзів і однодумців, учнів А. В. Санцевича про найголовніші грані його особистості, основні віхи й окремі епізоди його наукового, громадського і особистого життя. Такого роду спогади, як влучно зазначили упорядники книжки — “то тільки мала частка з того, що можна було б сказати про вченого. Наведені приклади, описи про зустрічі, розповіді про спілкування, а, що важливо, згадки про характерні риси вченого — все це безцінні відомості, які додають у свій спосіб чимало до просопографічного портрету А. В. Санцевича...” (с. 4). У цих спогадах ми ніби бачимо цю людину не лише у науковій чи громадській роботі, а й у буденному житті, в колі друзів, в сім’ї. Вони містять фактичний матеріал, як правило, відсутній у суто наукових працях з біографістики.

Саме такого роду матеріал містять спогади М. Ф. Дмитрієнко “Із вдячністю за дарунок долі”, Л. П. Маркітан “Світлої пам’яті А. В. Санцевича”, Л. В. Таран “Спогади про Анатолія Васильовича Санцевича”, П. П. Панченка “Визначальними рисами його були: інтелігентність, наукова сумлінність”, Л. В. Яковлевої “Невмируща пам’ять” та ін. Цікаві й

невідомі широкому загалу відомості про родину А. В. Санцевича, насамперед про його батьків, містять спогади О. І. Гуржія “Кілька слів про родину вченого”.

Про надзвичайний дар А. В. Санцевича — вихователя юної зміни науковців, майбутніх істориків повідомляється у спогадах Т. Й. Братчук “З вдячністю про наукового керівника секції історії Київської малої академії наук “Дослідник” А. В. Санцевича” та вихованці МАН Я. Іщенко “Спомин про мого першого наукового керівника і наставника в історичній науці”.

Особливою зворушливістю та емоційною насиченістю відрізняються спогади вдови А. В. Санцевича — А. Л. Карлової “Доземний уклін душі твоїй (спомини серця)”, якій авторський колектив даної колективної праці висловлює заслужену й ширю подяку за сприяння її виходу.

Думається, що збірка могла б бути ще більш змістовною, якби до неї було вміщено узагальнюючий біографічно-історіографічний нарис про життєвий шлях і діяльність А. В. Санцевича, а також про роботу очолюваного ним відділу. Не зайвою стала б у збірці бібліографія праць вченого.

Слід погодитися з думкою про те, що саме А. В. Санцевичу “належить почин у важливій і складній справі всебічного та системного вивчення різноманітного за видовою приналежністю, змістом і формою корпусу письмових джерел з історії України радянського періоду. Саме монографії А. В. Санцевича були першим в українській історіографії досвідом узагальнюючого дослідження цих джерел” (с. 131). На жаль, впадає в око відсутність у збірці окремої статті про його джерелознавчі студії.

Рецензована збірка заслуговує високої позитивної оцінки. Вона демонструє сучасний рівень досліджень у галузі історіографії, джерелознавства і широкого комплексу спеціальних історичних дисциплін, виступає своєрідним каталізатором їх подальшої розробки і популяризації — справи, якій присвятив своє життя А. В. Санцевич.

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)